

1.01
191.2)"1918/1945"
Prejeto 5. 11. 2003

UDK

323.1:327.39(4-

Bojan Godeša*

Srednjeevropski integracijski načrti med letoma 1918-1945 in Slovenci**

IZVLEČEK

Prispevek obravnava vlogo Slovenije in Slovencev v srednjeevropskih integracijskih načrtih med letoma 1918 in 1945. Kljub velikemu številu različnih srednjeevropskih načrtov v tej dobi, so ti prišli v ospredje šele z začetkom druge svetovne vojne, ko je v zahodnoevropskih strokovnih krogih na podlagi historičnega revizionizma prevladalo mnenje, da predstavlja podonavka federacija najprimernejšo rešitev srednjeevropskega vprašanja. Kot odgovor na zamisli o ustanovitvi podonavke federacije, kjer bi imela osrednjo vlogo Avstrija, sta se pojavila v slovenskem katoliškem taboru dva srednjeevropska predloga rešitve slovenskega državnopravnega položaja. Vodstvo SLS je podpiralo načrt samostojne slovenske države v zaledju Trsta pod mednarodnim nadzorom, duhovnik in vodja študentske organizacije "Straža" Lambert Ehrlich pa se je zavzemal za Intermarij, ki bi povezoval v konfederaciji slovanske narode med Baltikom, Jadranom in Egejem. Zahodnoevropski načrti o preureditvi Srednje Evrope se niso uresničili, zato sta tudi slovenski srednjeevropski zamisli izgubili svoj pomen.

Ključne besede: Slovenija, Srednja Evropa, nacionalno vprašanje, podonavka federacija, druga svetovna vojna, Avstrija

ABSTRACT

THE PROJECTS FOR CENTRAL EUROPEAN INTEGRATION BETWEEN 1918 AND 1945 AND THE SLOVENES

The paper deals with the role of Slovenia and the Slovenes in the making of the projects for the Central European integration between 1918 and 1945. Whilst many and different such projects were made in this period, they only became relevant at the outbreak of the Second World War when, in the light of historical revisionism, the opinion prevailed amongst Western European experts that a Danube federation provided the most suitable solution to the Central European question. In response to the projects for the foundation of a Danube federation, in which the central role would be played by Austria, two Central European proposals emerged in the Slovene Catholic camp, with a view to resolving the question of Slovene statehood. The Slovene People's Party leadership supported the project of an independent Slovene state. Located in the hinterlands of Trieste and would be under international supervision. Lambert Ehrlich, a priest and the leader of the Straža (Sentinel) student organisation, in his turn, promoted the Intermarium project, which would unite in a

* Dr., višji znanstveni sodelavec, Inštitut za novejšo zgodovino, SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1; e-mail: bojan.godesa@guest.arnes.si

** Razširjeni prispevek podan na okrogli mizi Srednja Evropa, Ljubljana, 17. oktobra 2020.

confederation the Slavic nations between the Baltic, Adriatic and Aegean seas. However, when the Western European projects for the reshaping of Central Europe failed to materialise, the Slovene Central European projects lost their relevance as well.

Key words: Slovenia, Central Europe, national question, Danube federation, Second World War, Austria

I.

Po letu 1918 je nastal v sklopu t. i. versajske ureditve v Srednji Evropi nov sistem, ki je temeljil na nacionalnih državah in deloma psevdonacionalnih državah kot sta bili Kraljevina Srbov, Hrvatov in Slovencev oziroma Jugoslavija in Čeho-slovaška republika (ČSR). Mednarodna ureditev nastala v skladu z mirovnimi pogodbami po prvi svetovni vojni je bila v največji meri plod hotenj v vojni zmagovite Francije, ki si je z njimi želela zagotoviti prevlado na evropski celini. Ob tem je treba opozoriti, da je bilo novo ravnotežje na ozemlju med Nemčijo in Rusijo, ki predstavlja najširši okvir srednjeevropskemu prostoru, vzpostavljeno v času njune hkratne izčrpanosti. Novonastalim nacionalnim državam, ki so nadomestile nadnacionalni univerzalistični princip razpadle večnarodne habsburške monarhije, je bil vzor zahodni oziroma še posebej francoski model nacionalne države, za katerega je bil značilen centralizem, unitarizem in etatizem.

Princip nacionalne države sam po sebi še ni pomenil razrešitve celotnega kompleksa vprašanj tega prostora, kot tudi postavitve meja še ni zagotavljala etnične homogenosti, čeprav je bila dodana varovalka v obliki zagotovila o varovanju nacionalnih manjšin, ki naj bi blažila oziroma odpravila nacionalna nasprotja. Poleg tega pravica do narodne samoodločbe ni bila izvedena povsem dosledno. Pri njeni uresničitvi so bile namreč bolj upoštrevane zahteve držav zmagovalk oziroma tistih, ki so bile mednje uvrščene.

Nacionalna problematika, vsaj kar se tiče narodov bivše habsburške monarhije, je prešla na povsem novo raven. Pred letom 1918 je bilo nacionalno vprašanje v predvsem notranjepolitični problem in se je v le majhni meri dotikalo meddržavnih odnosov. Sedaj pa je prešlo po doktrini nacionalnih držav težišče nacionalnih problemov v meddržavno sfero in se je internacionaliziralo. V novih okoliščinah je tako ostalo malo prostora za tradicionalne predloge (npr. federalizacija, avtonomija) iz časov, ko se je razmišljalo o preureditvi habsburške monarhije. Do uresničitve avtonomistično federalističnega koncepta je prišlo le v ČSR po münchenskem sporazumu in deloma v Jugoslaviji s sporazumom Cvetković-Maček in še to v veliki meri pod vplivom zunanjepolitičnega pritiska.

Ob upoštevanju s strani tedanjega ameriškega predsednika Woodrowa Wilsona utemeljene pravice do narodne samoodločbe, ki je privedla do ustanovitve nacionalnih držav na ruševinah podonavske monarhije, se je pojavilo vprašanje, kako vzpostaviti regijsko stabilnost na nov način. Ravno zaradi prepričanja, da bodo nacionalne države premajhne in nestabilne, so v Veliki Britaniji in Združenih državah Amerike (ZDA) dolgo omahovali s pristankom na razpad habsburške monarhije, a ob nenadnem propadu imperijev ta dilema ni bila več aktualna.

Koristnosti širših povezav so se nekateri zavedali že zelo zgodaj, le da so prišle

v ospredje bolj ohlapne povezave kot je konfederacija, nekaterim je bil zgled tudi commonwealth. Tako je Tomaš Garrigue Masaryk že leta 1917 v ZDA obudil idejo Poljaka Adama Czartoryskega iz 1844 o konfederaciji med Baltikom in Egejem, ki bi ločevala Nemčijo od Rusije.¹ Ta zamisel je bila takoj po prvi svetovni vojni še precej živa, tako je npr. romunski zunanji minister Take Ionescu na prvih pogajanjih, ki so kasneje privedla do ustanovitve Male antante, predlagal zvezo petih držav od Baltika do Egeja.² Omenjena zamisel je bila v času med svetovnima vojnama prisotna predvsem na Poljskem. Tako je Josef Beck, poljski zunanji minister v času vlade Pilsudskega, v tem smislu pripravil načrt Intermarum,³ podobne ideje pa so se pojavljale tudi v prvih predlogih poljske begunske vlade konec leta 1939. Tudi slovaški politik in državnik Milan Hodža se je v angleščini napisanem in v Londonu leta 1942 izdanem delu Federacija v Srednji Evropi zavzemal za povezavo med Baltikom in Egejem.⁴ Pa tudi v Sloveniji je ta ideja, kot bomo videli v nadaljevanju, našla privrženca (Lambert Ehrlich).

Nasploh je bilo v celotni Evropi v drugi polovici dvajsetih let čutiti željo po tesnejšem sodelovanju med državami (npr. Briandov načrt "evropske zveze" za uspešno meddržavno dogovarjanje, panevropsko gibanje grofa Richarda Coudenhove-Kalergija⁵ itd.). Ta potreba se je zlasti v Srednji Evropi pokazala za akutno po gospodarski krizi leta 1929. Tako je npr. Elemer Hantos, profesor na budimpeštanski univerzi, pripravil predlog o podonavski gospodarski konfederaciji.⁶ V istem času je tudi Milan Hodža v polemiki z nemškimi geopolitiki, zbranimi okoli Karla Haushoferja, razvil geopolitično idejo o drugem naravnem (srednjeevropskem) koridorju od Visle do Soluna, ki bi bil povezan po zgledu commonwealtha.⁷ Toda tako Hodžev predlog, ki je v Srednji Evropi izpostavljal predvsem problem "mikroštatzizma", kot tudi Hantoseva študija, ki je opozarjala zlasti na nepripravljenost na sodelovanje, sta bila le epizodi brez pomembnejšega odmeva. Tudi ostali načrti iz začetka tridesetih let, npr. predlog francoskega zunanjega ministra Tardieuja, kot tudi konferenca v Stresi, kjer so poskušali uveljaviti tesnejše sodelovanje med srednjeevropskimi državami, zlasti na gospodarskem področju, niso zaživel.⁸

Tudi balkanski pakt iz leta 1934 o nespremenljivosti meja med Turčijo, Grčijo, Jugoslavijo in Romunijo, kot tudi nasproten blok Rimski protokoli (Italija, Madžarska in Avstrija) nista bila pretirano uspešna. Najdlje je obstajala in delovala pod pokroviteljstvom Francije ustanovljena Mala antanta, ki so jo sestavljale Jugoslavija, Češkoslovaška in Romunija. Omenjene "delne" zveze so prenehale delovati po nemškem prodoru v Srednjo Evropo. Ta se je začel v začetku tridesetih let tudi

¹ Peter Vodopivec: Srednja Evropa je, Srednje Evrope ni. V: Srednja Evropa. Ljubljana 1991, str. 7 (dalje Vodopivec, Srednja Evropa); isti: Srednja Evropa. V: Enciklopedija Slovenije, 12. zvezek, str. 247-248.

² Milan Vanku: Mala antanta. Titovo Užice 1969, str. 9-10.

³ Mitja Velikonja: Mitologija kulturnosti, prehodnosti in fin-de-sieclovske spokojnosti (Mitologija srednje Evrope). V: Masade duha : Razpotja sodobnih mitologij. Ljubljana 1996, str. 152.

⁴ Tone Kregar: Milan Hodža in Srednja Evropa. V: Zgodovina za vse, 1999, št. 1, str. 84.

⁵ Panevropa. Ljubljana 2000: Slovensko panevropsko gibanje.

⁶ Vodopivec, Srednja Evropa, str. 7.

⁷ Milan Hodža: Federácia v strednej Európe a iné štúdie. Bratislava 1997. Podobno razmišljanje lahko zasledimo tudi pri Ljudmilu Hauptmannu: Italija i Srednja Evropa. Split 1928.

⁸ Joachim Kühl: Föderationspläne im Donauraum und in Ostmitteleuropa. München 1958, str. 31-74.

s pomočjo ideje Mitteleurope, ki so jo v nasprotju z Naumannovo izvorno zamislijo iz leta 1915 o prostoru strpnosti in sodelovanja, utemeljitelji nemške gospodarske in politične ekspanzije razumeli kot nemški življenjski prostor, ki daje nemštvu posebno poslanstvo v Srednji Evropi in s tem seveda tudi vodilno vlogo. Ob enostranskem uresničevanju teh zamisli v nemški politiki od srede tridesetih let naprej, so bile ostale srednjeevropske zamisli, temelječe na enakopravnem sodelovanju, za nekaj časa postavljene na stranski tir in trenutno postale povsem neaktualne.⁹

Ugotovimo lahko, da so bili v času med obema vojnama zagovorniki nacionalnih držav in tradicionalnih naddržavnih povezav v Srednji Evropi v konfliktu, pa tudi pozivi k tesnejšemu regionalnemu sodelovanju so ostajali bolj ali manj na besedni ravni. Nove nacionalne elite so se namreč morale bolj ukvarjati z izgradnjo lastne države, kot pa razmišljati o širših srednjeevropskih povezavah, če jim že niso odkrito nasprotovale, ker so v njih videle tudi določen strah pred obnovo predvojnih razmer. Nepriljubljenost na integracije je bila povezana tudi z določeno nesamozavestjo mladih držav, ki jo je krepila bojazen pred dominacijo zaradi slabše gospodarske razvitosti in tudi nacionalne nehomogenosti zaradi obstoja številnih nacionalnih manjšin.¹⁰ Pri tem je treba pripomniti, da je bila med obema vojnama zaščita manjšin, ki naj bi se izvajala prek Društva narodov in Kongresa evropskih narodnosti, kjer so imeli pomembno vlogo tudi Slovenci (Engelbert Besednjak in Josip Vilfan¹¹), v principu mišljena predvsem za manjšine v novonastalih nacionalnih državah, medtem ko naj bi bile zahodnoevropske države "sposobne" asimilirati svoje manjšine.¹² Tak način razmišljanja oblikovalcev povojne Evrope smo lahko na svoji koži občutili tudi Slovenci, saj številna slovenska in hrvaška manjšina v Italiji ni bila deležna nikakršne formalne manjšinske zaščite, medtem ko je imela maloštevilna italijanska manjšina v Jugoslaviji posebne pravice. Poleg diskriminatornega pristopa se je izkazalo, da tudi formalno vzpostavljen princip zaščite manjšin ni uspel razrešiti tega vprašanja. Tudi zato številne nacionalne manjšine v Srednji Evropi niso postale most za povezovanje, temveč se je zgodilo celo nasprotno, v precejšnji meri so postale orodje v rokah matičnih držav. Najbolj značilen primer je bila vloga najpomembnejše manjšine v tem prostoru, t. j. nemške, ki se je v tridesetih letih dejavno vključila v nemško osvajalno politiko v Podonavju. To je veljalo tudi za nemško manjšino v Sloveniji in nasploh v Jugoslaviji.¹³

Tedanji ideal je večina srednjeevropskih voditeljev videla v korektnih odnosih s sosedmi. Največ, kar pa so si predstavljali kot povezovanje, so bile delne alianse po vzoru Male antante. V času med vojnama tako razmišljanje ni bilo preseženo. Razvoj in usoda najdlje delujoče zveze, t. j. Male antante, je tudi najbolj značilen primer dometa srednjeevropskih povezav med svetovnjima vojnama. V svojem

⁹ Vodopivec, *Srednja Evropa*, str. 7-8.

¹⁰ Jan Kr, 'en: *Das Integrationsproblem in Ostmitteleuropa zwischen den beiden Weltkriegen. V: Mitteleuropa-Konzeptionen in der ersten Hälfte des 20. Jahrhunderts.* Wien 1995, str. 153-164.

¹¹ Egon Pelikan: *Josip Vilfan v parlamentu.* Trst 1997, str. 61-89; isti: *Tajno delovanje primorske duhovščine pod fašizmom : Primorski krščanski socialci med Vatikanom, fašistično Italijo in slovensko katoliško desnico - zgodovinsko ozadje romana Kaplan Martin Čedermac.* Ljubljana 2002, str. 413-444.

¹² Mark Mazower: *Temna celina : Dvajseto stoletje v Evropi.* Ljubljana 2002, str. 64-65 (dalje Mazower, *Temna celina*).

¹³ Dušan Biber: *Nacizem in Nemci v Jugoslaviji (1933-1941).* Ljubljana 1966.

bistvu je bila Mala antanta primer "negativne" zveze, ustanovljene proti revizionizmu in spremembi meja (uperjena predvsem proti Madžarski), deloma pa tudi proti Sovjetski zvezi kot "cordon sanitaire". Po gospodarski krizi se sodelovanje znotraj nje ni poglobilo, temveč je po nemškem gospodarskem in tudi političnem prodoru v Podonavje enostavno prenehala delovati.¹⁴ Pri povezovanju ni bila ključna sorodnost v odnosu do demokracije (npr. ČSR in Jugoslavija), temveč je bilo bistveno načelo delitve na zmagovalce in poražence oziroma revizioniste (Italija). V tridesetih letih je bil pomen razmerja med zmagovalci in poraženci iz prve svetovne vojne v precejšnji meri že presežen, predvsem z nastopom nacizma v Nemčiji in deloma tudi z vključitvijo SZ v evropsko politiko. Kljub tem eksistencialnim problemom so srednjeevropske države še vedno prisegale na nadaljevanje predhodne politike in iskale vsaka zase lastne partikularne rešitve.

Čeprav se je o integracijah v tem času sicer veliko govorilo, tako na vseevropski kot tudi na srednjeevropski ravni in pri tem ni šlo le za nekakšne diletantske fantastične načrte, je kljub vsemu, gledano z današnjimi očmi, najbolj zanimivo, da so bile te zamisli tedaj na političnem obrobju. Tudi meddržavne zveze, ki so predstavljale višek tedanjih povezav, so bile le delni bloki in nikakršen poskus resničnega kakovostnega premika v razmišljanju o potrebi medsebojnega sodelovanja. Ideja, da le povezave med državami zmanjšujejo možnosti meddržavnih sporov, tedaj ni imela, čeprav velikokrat izražena, nobenih otipljivih pozitivnih učinkov. Zato današnjim integracijam seveda ne morejo biti za zgled. Iz vidika evropskega in še zlasti srednjeevropskega povezovanja je bil čas do začetka 2. svetovne vojne zgolj zgodovinsko zgrešen poskus, katerega pomen je edino njegova negativna izkušnja.

II.

Ob izbruhu 2. svetovne vojne se je v zahodnem svetu kmalu izkristaliziralo spoznanje, da v njej ne gre le za običajen vojaški spopad dveh bolj ali manj enakovrednih taborov za prevlado v svetu kot npr. v prvi svetovni vojni, temveč tudi za tekmovanje družbenih sistemov. Zato se je bilo treba na ruševinah in napakah dokončno preživete versajske ureditve zoperstaviti nacističnim zamislim tudi z novim alternativnim vrednostnim sistemom, ki bo podlaga povojni ureditvi Evrope.

Tako so bili na zahodu pod nacističnim pritiskom prisiljeni, da sami načrtajo svoj novi red. Obširna razprava, ki je sledila, je sprožila številne zamisli in vrednote, ki so kasneje postale temelj novega povojnega sveta.

Za razliko od prve svetovne vojne, ko so se lotili načrtovanja povsem na koncu vojne (npr. še poleti 1918 uničenje habsburške monarhije ni v ospredju), je bilo tokrat drugače. Do začetkov načrtovanja povojne ureditve je prišlo v že zelo zgodnji fazi vojne, ko je bila Velika Britanija še v globoki defenzivi in je bilo mnogo parametrov še nejasnih.

V sklopu načrtovanja povojne ureditve Evrope se je kazala želja po omejitvi nacionalne suverenosti. V vojni, ki so jo pripisovali rakavemu razraščanju

¹⁴ Zanimivo, da je tudi v sklopu nacističnega "novega reda" v času 2. svetovne vojne prišlo do poskusa oblikovanja podobne zveze, ki naj bi bila uperjena predvsem proti Horthyjevi Madžarski. Sestavljale naj bi jo Romunija, Slovaška in Neodvisna država Hrvaška. Do uresničitve te zamisli pa ni prišlo predvsem zaradi nasprotovanja fašistične Italije.

tekmovanja med državami, se je zdela privlačnejša zamisel, da bi lažje dosegli mednarodno skladnost s pomočjo federacije, kateri bi države predale nekaj svoje oblasti in s tem del suverenosti. Priljubljenost federalizma je dosegla stanje vročice v prvi polovici leta 1940 s pravim izbruhom najrazličnejših federalističnih blokovskih načrtov.

Kljub mnogim ugibanjem o načinu razdelitve evropske celine je federativno načelo le počasi izgubljalo svoj mik ter je ostalo značilnost uradnega in neuradnega načrtovanja o prihodnosti Evrope. Pri tem se je kot ključni problem postavljalo vprašanje, kako dolgoročno zaustaviti Nemčijo in hkrati ozdraviti "bolno srce" sodobne Evrope, kot je Hugh Seton Watson naslovil svojo knjigo o problemu Srednje Evrope.¹⁵

Pri razreševanju tega vprašanja je dolgoročno načrtovanje v Veliki Britaniji in ZDA privedlo do pretežne prevlade revizionističnih pogledov na habsburško monarhijo in vlogo nacionalizma v bodočnosti Podonavja. Po daljših pripravah je bil oktobra 1941 britanskemu zunanjemu ministrstvu predstavljen Toynbeejev dokument o Srednji Evropi, kjer je bilo največ prostora posvečenega reviziji gledanja na nacionalne države po letu 1918. Ugledni britanski specialist za srednjo in vzhodno Evropo Arnold Toynbee je menil, da se je v Podonavju nacionalni princip izkazal za neuspešnega, ker so ljudje preveč etnično in versko prepleteni. Ocenil je, da je bila 1919 storjena napaka, ker se je zahodna nacionalna ideja uresničevala v popolnoma drugačnih okoliščinah. Liga narodov kot meddržavna organizacija je bila neprimerna za reševanja, pričakovano sodelovanje med državami na ekonomski in politični podlagi se ni uresničilo. Ekonomsko zблиževanje bi bilo lahko izhodišče za izboljšanje razmer v regiji, vendar so meddržavni spori privedli do tega, nadaljuje dokument, da je v tridesetih letih Nemčija prodrla v Srednjo Evropo najprej gospodarsko, nato pa politično in vojaško. Na podlagi historičnega revizionizma so v dokumentu prišli do sklepa, da predstavljajo ustavne strukture izpred 1918 najprimernejšo obliko, vendar tokrat brez habsburške dinastije. V študiji predlagano podonavsko federacijo bi ekonomsko in diplomatsko podprle zahodne sile. Federalne ustanove bi kombinirali z lokalno in kulturno avtonomijo in bi sestavljale široko, tolerantno državo. Ta tvorba bi bila sposobna ekonomskega preživetja in bi se lahko uspešno upirala ponovni nemški agresiji.¹⁶

Vrednotenje Avstro-Ogrske s strani ljudi, ki so jo leta 1918 pomagali rušiti, je bilo torej sedaj bolj pozitivno. Ta sprememba, razširjena tudi med delom poznavalcev, ki so izhajali iz tega prostora, pa je deloma nastala tudi pod čustvenim vtisom nemške agresije. Tako npr. je bilo v dokumentu zabeleženo: "Potrebovali smo kataklizmo te vojne, da so se evropski javnosti odprle oči in privedle do mnenja, da je potrebna podonavska enotnost."

Ta čustvena obarvanost, sprva je bila v igri celo obnovitev habsburške monarhije,¹⁷ je bila posledica tedanjega razočaranja nad lahkotnostjo nemškega prodora v Srednjo Evropo, bolj malo pa je upoštevala tudi odgovornost zahodnih sil, ki so se nacistični ekspanziji odločneje uprle šele po razkosanju Češko-Slovaške.

¹⁵ Hugh Seton Watson: *The "Sick Heart" of Modern Europe : the Problem of the Danubian Lands.* Seattle 1975.

¹⁶ Robert H. Keyserlingk: *Austria in World War II : an Anglo-American Dilemma.* Kingston in Montreal 1988, str. 98 (dalje Keyserlingk, *Austria in World War II*).

¹⁷ Šele na odločno nasprotovanje češkoslovaških in poljskih politikov v emigraciji so se Britanci odpovedali zamislim o obnovitvi habsburške monarhije.

Dokument tudi ne vsebuje možnih špekulacij o vlogi SZ, ker se je ta tedaj borila za preživetje, hkrati pa kaže, da je večina zamisli nastajala še v času pakta Hitler-Stalin, saj naj bi se tvorba upirala tudi sovjetskim pritiskom. Tudi tekmovanje z nacistično Novo Evropo (npr. izraz Evropska gospodarska skupnost je prvi uporabil nemški minister Walter Funk) po napadu na SZ ni bilo več toliko v ospredju, ker se je nacistična propaganda usmerila v prikazovanje vojne kot križarskega pohoda proti boljševizmu.

Kljub temu sta omenjeno zamisel tedaj podprla tudi Churchill in britansko zunanje ministrstvo, tako da so začeli načrte postopoma dopolnjevati. Poleti 1943 je zunanje ministrstvo priporočilo vojnemu kabinetu multinacionalni podonavski koncept kot najbolj primerno rešitev problemov te regije. Vojni kabinet je federalni koncept posvojil kot cilj in ga vključil v vladno politiko, vendar sprva še neformalno. Bilo je namreč vse preveč neznank, zato naj podrobnosti še ne bi obdelovali. Ni bilo namreč še znano, ali se bodo z njim strinjali Poljaki, ČSR in SZ.¹⁸

Dejansko se je izkazalo, da so do tega projekta Sovjeti zelo zadržani oziroma da mu celo nasprotujejo, pri čemer je bilo posebej pomembno, da so se leta 1942 v prijateljskih pogodbah zahodni zavezniki obvezali, da ne bodo podpirali nobenih povezav brez pristanka SZ. S sovjetsko zasedbo Srednje Evrope, razen Avstrije, je bilo po vojni to vprašanje tako ali tako "rešeno". To pa ni bil edini razlog za opustitev teh načrtov.

Ugovarjali so namreč tudi predstavniki zainteresiranih držav, ker je federalizem počasi izgubljal svojo privlačnost znotraj njihovih vlad. Posledica nacističnega hegemonističnega koncepta je bila tudi izrazito antiintegralističen odziv, ki ni bil naklonjen blokovskim in federalističnim konceptom, čeprav se je med evropskimi odporiški gibanji pojavila množica različnih (kon)federalističnih konceptov.¹⁹ Vojna je namreč močno okrepila nacionalizem in po njej se je pojavila velika želja po nacionalni državnosti. Pa tudi srednjeevropske države, ki so med vojno, ki je bila dotlej najstrašnejša v vsej človeški zgodovini, stale na nasprotnih straneh, vsekakor niso mogle kazati prevelike želje po povezovanju.

Če povzamemo, lahko rečemo, da je vojna sicer vzpodbudila federalizem, toda dejansko okrepila nacionalizem. Po Marku Mazowerju je šele po 2. svetovni vojni, z izgonom etničnih manjšin (Nemci, deloma tudi Madžari), ki so ga podprli tudi Britanci, v nasprotju s prvotnimi načrti, prišlo v Srednji Evropi do nastanka pravih nacionalnih držav v zahodnoevropskem smislu. Te naj bi po zamrtju konfederalne ideje postale temelj stabilnosti.²⁰

Posledica takega razvoja je bila, da v nasprotju s prvo svetovno vojno, ko se je Evropa v državnem pogledu oblikovala povsem na novo, ni bilo po 2. svetovni vojni nikakršnih sprememb, še meje so bile spremenjene le v povezavi s sovjetsko razširitvijo. Pri tem velja omeniti, da je bila praktično edina izjema sprememba jugoslovansko-italijanske meje.

Razvoj dogodkov po 2. svetovni vojni je šel v vseh pogledih ravno v nasprotni smeri od prvotnih namer zahodnih zaveznikov v srednjeevropskem prostoru.

¹⁸ Keyserlingk, *Austria in World War II*, str. 157.

¹⁹ Walter Lipgens: *Europa-Föderationspläne der Widerstandsbewegungen 1940-1945*. München 1968.

²⁰ Mazower, *Temna celina*, str. 227-233.

Začasni zaton ideje o srednjeevropskem povezovanju pa torej ni bil le rezultat sovjetske nadvlade v tem prostoru, temveč tudi posledica splošnega pomanjkanja interesa za tovrstne povezave med samimi narodi Srednje Evrope.

III.

Slovenci so bili po prvi svetovni vojni, ko je bilo narodno ozemlje razkosano med štiri države, sicer nezadovoljni z versajsko ureditvijo, vendar se v veliki večini niso zavzemali za njeno radikalno preureditev, temveč le za priključitev delov narodnega ozemlja k matici. Ideal velike večine slovenskih političnih subjektov med obema svetovnima vojnama je bila Zedinjena Slovenija v okviru jugoslovanske države. Na podlagi takih izhodišč so prihajali v poštev zgolj integracijski načrti, ki so temeljili na povezovanju obstoječih držav in so zajemali Jugoslavijo kot celoto. Po drugi strani pa tudi slovenski vpliv na jugoslovansko zunanjo politiko ni bil tolikšen, da bi lahko bistveno vplivali na odločitve jugoslovanske države, to je bilo bolj ali manj pridržano kraljevemu dvoru. Zato so se v času med obema vojnama slovenski politiki ukvarjali predvsem s položajem Slovenije v jugoslovanski državi ter s slovenskimi manjšinami v sosednjih državah.

Zato lahko za ta čas izpostavimo morda le to, da je na prvem kongresu panevropske unije na Dunaju sodelovala tudi slovenska delegacija na čelu z Antonom Koroščem, med udeleženci pa sta bila tudi Engelbert Besednjak in Andrej Gosar. V okviru društva Panevropska unija v Kraljevini Jugoslaviji je deloval tudi ljubljanski odbor, katerega predsednik je bil Gosar, glavni tajnik pa liberalec Ferdinand Majaron.²¹ To kaže, da je bila panevropska ideja razširjena tudi v Sloveniji in to na nadstrankarski ravni. Pozabiti pa ne gre tudi na zamisel komunista Dragotina Gustinčiča iz dvajsetih let o Podonavsko balkanski federaciji, na kratko imenovani Sudoba (Sudeti, Donava, Balkan) in njegovo nekaj kasnejše ogrevanje za centralno-evropsko federacijo v sklopu bodočih socialističnih federacij, ki ga je podkrepil z retoričnim vprašanjem, "zakaj bi morali biti rajši v skupni državi s Srbijo, Bosno in Hercegovino, Črno Goro, Makedonijo, Bolgarijo, Grčijo in Romunijo, kakor pa z Avstrijo, Ogrsko, Češko, Moravsko".²²

Ob začetku 2. svetovne vojne so se Slovenci znašli v zelo neugodnem položaju. Na mednarodnem področju zaradi osvajalnih teženj po slovenskem ozemlju s strani sosedov, v notranji politiki pa so bili po sporazumu Cvetković-Maček potisnjeni na obrobje. Tako vodilnim slovenskim politikom, predvsem Korošču, ni ostajalo dosti manevrskega prostora pri opredelitvi svoje politike. Zato so po izbruhu 2. svetovne vojne še vedno vztrajali pri jugoslovanskem državnem okviru kot najboljši rešitvi za Slovence. V mednarodnem pogledu je bil glavni cilj Jugoslavijo čimdlje obdržati zunaj vojaškega spopada.²³ Po zasedbi in razkosanju sta se, kljub temu da sta se med seboj tudi spopadala dva nasprotna tabora, med

²¹ Panevropa : statut Panevropske unije u Kraljevini Jugoslaviji. Beograd 1930.

²² Jurij Perovšek: Slovenska državna volja v prvem desetletju jugoslovanske krize. V: Slovenci in država : zbornik prispevkov z znanstvenega posveta na SAZU (od 9. do 11. novembra 1994). Ljubljana 1995, str. 131-132.

²³ Bojan Godeša: Odnos SLS do vprašanja rešitve državnopravnega položaja Slovenije po napadu sil osi na Jugoslavijo. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 2001, št. 2 (Slovenci in leto 1941), str. 96.

njima sčasoma izoblikovala precej podobna nacionalna programa. Ta je bila Zedinjena Slovenija v federativno urejeni in razširjeni jugoslovanski državi.

Velja, da se možnosti za korenitejšo spreminjanje meja in državnih okvirov največkrat ponujajo le ob večjih mednarodnih prelomnicah. Tako se je po anšlusu in nato začetku 2. svetovne vojne ponovno odprlo vprašanje preureditve evropskega in še posebej srednjeevropskega prostora. V tem času so se pojavili najrazličnejši politični načrti o povojni preureditvi Evrope in v nekaterih ni bil več predviden obstoj jugoslovanske države. V ta nemirni čas sodi tudi Kocbekov članek Srednja Evropa v reviji Dejanje, v katerem sicer ne predlaga konkretnih načrtov o rešitvi tega vprašanja, temveč ugotavlja, da je ključ ureditve bodočega ravnovesja in miru prvenstveno v umiritvi, ureditvi in povezavi Srednje Evrope oziroma njenih narodov ter držav.²⁴

Ob teh Kocbekovih načelnih ugotovitvah se je postavljalo temeljno vprašanje, v kakšni obliki in na kakšen način najti primerno rešitev za Slovence v primeru uresničitve teh predlogov. Na podlagi kroženja tovrstnih vesti v mednarodni javnosti se je v tistem času v Sloveniji ustvaril vtis, kot se je izrazil Korošec, "da bomo morali nazaj v Avstrijo".²⁵ Zato je časnik "Slovenec" aprila 1940 zapisal, da "moramo odločno poudariti, da slovensko področje niti celotno niti deloma ne spada in ne sme nikdar priti v kakršnokoli Avstrijo".²⁶ To je bilo temeljno izhodišče. Nato pa so kljub trditvam, da "Slovenci spadamo samo v Jugoslavijo", poskušali najti primerno rešitev za Slovence v primeru uresničitve teh načrtov. Pri tem je Korošec izhajal iz ocene, da "ta federacija, ako bo nastala, bo morala imeti morje, katerega ji morejo dati le tisti, ki ga imajo, - to smo mi, Slovenci". Tako se je kot protitež avstrijski vlogi v morebitni novi ureditvi Evrope pojavila ideja, po kateri bi nastala v zaledju Trsta samostojna državna tvorba, ki bi poleg celotnega slovenskega etničnega ozemlja zajemala tudi celotno Istro ter Reko in segala tudi na Koroško. Predstavljala naj bi gospodarsko-prometno in kulturno vez med zahodno, srednjo, vzhodno Evropo in Balkanom. Bila naj bi pod mednarodnim nadzorom z zajamčeno nevtralnostjo. V praksi naj bi to pomenilo britanski nadzor, saj se je pričakovalo, da bo po koncu vojne Britanija najmočnejša evropska sila.

Po vojni so se v času reševanja tržaškega vprašanja tega načrta oprijeli tudi v Akcijskem odboru za zedinjeno in suvereno slovensko državo, ki so ga vodili "stražarji". Načrt so prilagodili novim razmeram. Čeprav bi bili v tej državi Slovenci v večini, bi bilo zajetih tudi precej Nemcev, Italijanov ter Hrvatov. Ti zaradi svoje številčnosti ne bi imeli položaja nacionalne manjšine, zato naj bi bila država organizirana po konfederalno kantonalnem švicarskem zgledu. Zaradi njene lege naj bi bil poudarjen predvsem njen gospodarsko-prometni pomen ter zaradi njene večnarodne sestave multikulturni značaj. Odločili so se, da jo poimenujejo Ilirija,²⁷

²⁴ Peter Vodopivec: O Kocbekovem prispevku k razpravi o Srednji Evropi. V: Glasnik Slovenske maticice, 1990, št. 1-2, str. 60-62.

²⁵ Bojan Godeša: Pobuda patra Kazimirja Zakrajška za ustanovitev samostojne slovenske države poleti 1941. V: Prispevki za novejšo zgodovino, 1999, št. 2, str. 112.

²⁶ Slovenec, 6. 4. 1940. Slovenci spadamo samo v Jugoslavijo (Naša pripomba k debati o zemljevidu o "srečnejši Evropi").

²⁷ V emigraciji je v začetku sedemdesetih let 20. stoletja zagovarjal ustanovitev Ilirije v Venezueli živeči bivši urednik časnika Slovenec Lojze Ilija, pri čemer pa ni bil seznanjen z gornjim načrtom in je predvidel pod tem imenom ustanovitev skupne slovensko-hrvaške države (Lojze Ilija: Ilirija oživljena. V: Slovenska država, november-december 1972, št. 11-12, str. 4).

po zgledu na Ilirske province. Toda tega niso storili zato, ker bi obsegala isto ozemlje, temveč ker so trdili, da so bili z Napoleonovo kratkotrajno tvorbo zadovoljni vsi narodi, ki so v njej živeli, to je Slovenci, Hrvati, Nemci in Italijani.²⁸

Drugi slovenski srednjeevropski predlog je pripravil Lambert Ehrlich. Zajet je bil v posebni študiji Slovenski problem, ki jo je novembra 1941 po tajnih kanalih poslal v London, da se predstavi merodajnim dejavnikom. Osrednjo vlogo v tej študiji je imel njegov predlog o zvezi severno in južnoslovanskih držav Poljske, Češke, Slovaške, Slovenije, Hrvaške, Srbije in Bolgarije, kjer bi imela vsaka enota zajamčeno lastno državnost. Kasneje se je te zamisli oprijel naziv Intermarij, čeprav je Ehrlich uporabljal izraz "vmesnoevropska" unija. Ta konfederacija naj bi vmesno Evropo med Baltikom, Jadranom in Egejem za vselej obvarovala germanske nevarnosti in rešila gospodarski problem Srednje Evrope. Ehrlich je še predlagal, da bi bil najprimernejši sedež te konfederacije v Sloveniji.²⁹

Srednjeevropska predloga se razlikujeta v več vidikih. Tako je bil načrt, ki je bil zasnovan v vodstvu SLS, vedno mišljen zgolj kot zasilna različica v primeru, če ne bi prišlo do obnovitve Jugoslavije, ki je za SLS ostajala glavni narodnopolitični cilj. Ehrlich pa je razumel Intermarij kot najustreznejšo rešitev slovenskega nacionalnega vprašanja. Obenem je bila Ehrlichova zamisel velikopoteznejša, saj je zajemala celotno srednjeevropsko problematiko, medtem ko je bila rezervna inačica SLS v tem pogledu skromnejša in omejena zgolj na slovenski vidik. Po drugi strani pa je bila mednarodna javnost z načrtom SLS na različne načine seznanjena,³⁰ kar mu je dajalo določeno težo tudi v diplomatskih odnosih,³¹ medtem ko je Ehrlichov predlog ostal v "predalu", čeprav je bil razposlan različnim ustanovam v ZDA in Veliki Britaniji.³²

Glede na to da je bil načrt, ki ga je zasnovalo vodstvo SLS, ne le bolj pomemben, temveč tudi bolj prilagojen tedanjemu zahodnoevropskemu razmišljanju o srednjeevropski tematiki, se bom v analizi osredotočil predvsem nanj.

Kljub naštetim razlikam lahko v obeh srednjeevropskih zamislih razpoznamo skupne značilnosti, ki jih je mogoče strniti v temeljni problem slovenskega srednjeevropskega odnosa v tistem času, to je v soodvisnem trikotniku, ki ga opredeljujejo pojmi Slovenija- Avstrija-Trst.

Prepletenost teh ključnih elementov je razpoznavna že v razmišljanjih, ki so predstavljala izhodišče za oblikovanje srednjeevropskega načrta v vrstah SLS. Pri njegovi zasnovi so se oprli na predloge, ki so se oblikovali že pred razpadom habsburške monarhije. Tako je britanski zgodovinar Arnold Toynbee leta 1915 v delu *Nationality & The War*, potem ko je razmišljal o usodi Trsta po preureditvi habsburške monarhije, predvidel tudi možnost ustanovitve neodvisne slovenske države s Trstom, katere porok bo Evropa.³³ Zato so omenjeno zamisel v SLS

²⁸ Arhiv Republike Slovenije, fond Republiški sekretariat za notranje zadeve SR Slovenije (AS 1931), Rupnikov proces, fasc. 80-6/V, Miha Krek, *The Future of the Littoral*, a.e. 4579-4593.

²⁹ Bojan Godeša: Ehrlich in zasnova slovenske države. V: Ehrlichov simpozij v Rimu. Celje 2002, str. 302-308 (dalje Godeša, Ehrlich in zasnova slovenske države).

³⁰ Bojan Godeša: *New York Times* o načrtih za samostojno slovensko državo med 2. svetovno vojno. V: Melikov zbornik : Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje. Ljubljana 2001, str. 1045-1050.

³¹ Antonio Giulio M. de Robertis: *La frontiera orientale italiana nella diplomazia della seconda guerra mondiale*. Napoli 1981, str. 65-70.

³² Podrobneje Godeša, Ehrlich in zasnova slovenske države, str. 279-302.

³³ Uroš Lipušček: *Ave Wilson : ZDA in prekranje Slovenije v Versaillesu 1919-1920*. Ljubljana

večkrat tudi imenovali kar "angleški" načrt, čeprav naj bi že Giuseppe Mazzini predvidel, da bi ozemlje v zaledju Trsta postalo nova Švica.³⁴ Morda pod vplivom tudi v ZDA znanega Toynbeeja so se v ameriški administraciji po prvi svetovni vojni v času priprav na mirovno konferenco pojavile zamisli o samostojni Sloveniji s Trstom kot možni rešitvi tržaškega zapleta. Med 2. svetovno je tudi (tedaj že bivši) ameriški predsednik Herbert Hoover (skupaj z E. Gibsonom) v knjigi *The problem of the Lasting Peace* predvidel, da bodo Slovenci zahtevali ustanovitev samostojne države. Kljub temu pa je Toynbee ugotavljal, da neodvisna slovenska država ne bi bila najbolj zaželena, ker so majhne države, ki ležijo na pomembnih gospodarskih in strateških točkah, preveč ranljive in težko branijo svojo neodvisnost.

Podobno so ugotavljali tudi v ZDA in je bilo pred razpadom habsburške monarhije večinsko mnenje takim predlogom nenaklonjeno. Prevladujoče je bilo stališče, ki ga je avstrijski cesar Karel I. izrazil v pogovoru z zastopniki Nemcev iz slovenskih dežel 25. maja 1918, ko je "poudaril nerazdeljivost kronovin in zagotovil, da bo pot do Jadranskega morja zagotovljena, tako da se slovenske dežele ne bodo priključile jugoslovanski državi, in obljubil je, da bo vlada ostro nastopila proti agitaciji za odcepitev slovenskega ozemlja".³⁵ Toda tako mnenje ni bilo prisotno le v avstrijsko-nemških krogih. Tako se je že pred prvo svetovno vojno v dopisovanju med Robertom Williamom Seton Watsonom, ki je veljal za največjega britanskega poznavalca habsburške monarhije, in hrvaškim politikom Josipom Smodlako izpostavilo stališče, da bi lahko "povsem avtonomno srbsko-hrvaško državo", ki bi bila le v personalno-dinastični uniji z drugimi habsburškimi deželami, brez večjih težav ustanovili le, če bi Slovenci in zahodna Istra s Trstom ostali zunaj njenih meja zaradi strateških in zemljepisnih razlogov. Tržaško in puljsko pristanišče bi morala še naprej pripadati Avstriji, Slovenci pa naj bi v zahodni avstrijski polovici, omejeni na habsburške dedne in češke dežele in preoblikovani po švicarskem vzoru, dobili narodno avtonomijo.³⁶ Tako stališče je nato Seton Watson zagovarjal tudi v leta 1911 izdani knjigi *The Southern Slav Question and the Habsburg Monarchy*, ki je zelo odmevala v srednjeevropskem prostoru in je bila prevedena leta 1913 (izšla v Berlinu) tudi v nemščino.

Bistvo oživitve Toynbeejeve zamisli, z dodelavo prilagojeno novim razmeram, ki je predvidevala samostojno državo v zaledju Trsta je bilo v ločitvi slovenskega ozemlja od državne povezave z Avstrijo, če jugoslovanska država ne bi bila obnovljena oziroma preprečiti, da bi deli slovenskega ozemlja (Primorska s Trstom) prišli v okvir avstrijske države. Prav v odnosu do Avstrije se je kazala temeljna razlika med zahodnoevropskimi in slovenskimi pričakovanji glede srednjeevropskih povezav. V očeh SLS in nasploh slovenske protirevolucije je tedaj Avstrija predstavljala zgolj predstražo nemške ekspanzije v Podonavje. Za tako razmišljanje je značilno poročilo Slovenske zaveze konec aprila 1943, kjer je bilo zapisano, da so možne sicer različne rešitve slovenskega nacionalnega vprašanja, "le pod Nemčijo ali Italijo nihče ne bi hotel in tudi Avstrije nihče ne mara", ker so

2003, str. 151-152.

³⁴ France Kremžar: Jugoslavija v preteklosti in prihodnosti. V: Zbornik svobodne Slovenije 1955, str. 81-82.

³⁵ Janko Pleterski: Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo. Ljubljana 1971, str. 177.

³⁶ Peter Vodopivec: Od Habsburžanov h Karadjordjevičem. V: Slovenske zamisli o prihodnosti okrog leta 1918. Ljubljana 2000, str. 3-4.

"Avstrijci eksponenti najbolj divjega nemštva in so bili Avstrijci, ki so najhuje morili in še more naš slovenski živelj. Tudi mala Avstrija nam je bila prav tako krivična kot monarhija."³⁷ Tako je Miha Krek v svojih govorih pogosto dajal protihabsburške izjave. Ob novici, da je Oton Habsburški poskušal ustanoviti Avstrijski bataljon iz pripadnikov narodov bivše habsburške monarhije živečih v ZDA,³⁸ je protestiral Louis Adamič celo pri ameriškem predsedniku Franklinu Rooseveltu. Čeprav so v Slovenski zavezi ocenjevali, da nevarnost habsburške restavracije ni realna, pa je v anglosaksonskem svetu prevladovalo prepričanje, da je prav podonavska federacija, kjer bi imela Avstrija vodilno vlogo, jez proti nemškemu prodoru v Srednjo Evropo. Tako stališče zahoda se je zrcalilo tudi v medvojnem obravnavanju avstrijskega vprašanja. Jasno je bilo, da anšlus ne sme obveljati, toda skoraj nihče ni verjel, da lahko Avstrija preživi kot neodvisna država in je niso nameravali obnoviti v taki obliki. Zavezniški načrti z Avstrijo so bili vseskozi ločeni od nemškega problema in povezani z bodočnostjo Podonavja. Avstrijo so razumeli kot ključ tega prostora in tudi še po moskovski deklaraciji niso preklicali predhodnih načrtov z našo severno sosedo. Šele zaradi spleta okoliščin proti koncu vojne in tudi še po njej se je med zahodnimi zavezniki, ker je Avstrija dobila vlogo tampona, utrdilo prepričanje o potrebi vzpostavitve neodvisne avstrijske države.³⁹ Zavedajoč se te zahodne naklonjenosti do Avstrije, v skladu z narodnopolitičnim ciljem (Zedinjena Slovenija), so poskušali v SLS izpostaviti pomembnost slovenskega ozemlja v povezavi s Trstom, ki naj bi znova postal srednjeevropsko okno v svet. To srednjeevropsko vlogo Trsta, ki je bila v britanskih očeh v času načrtovanja Podonavske federacije zelo pomembna, so nekateri razumeli celo na tak način, da bomo Slovenci lažje prišli do Trsta v srednjeevropski kombinaciji kot pa v Jugoslaviji.

Načrt SLS, ki je bil vezan na celoten kompleks anglosaksonskih načrtov o srednjeevropskih povezavah, razumljivo, tudi ni mogel imeti drugačne usode, odrišen je bil na rob in prepuščen pozabi.

Pri tem poskusu umestitve slovenskega vprašanja v tedanja razmišljanja o po-vojni evropski in še posebej srednjeevropski ureditvi lahko ugotovimo, da so bili snovalci načrta dovolj dobro poučeni s temeljnimi premisami predvidenega povojnega reda, ki so se oblikovale v kabinetih zahodnih ustanov. Hiter odziv na zahodne zamisli po eni strani kaže na razumevanje problemov tega prostora, po drugi pa lahko razberemo težnjo po prilagoditvi slovenske problematike splošnim evropskim trendom tako, da temeljni nacionalni interes, ki je slejkoprej bil Zedinjena Slovenija poskušajo ohraniti nedotaknjen.

Vprašanje reševanja bodočega državnopravnega okvira Slovenije, ki se je postavljalo med 2. svetovno vojno v sklopu celotnega dogajanja, v pretežni meri ni

³⁷ Arhiv Republike Slovenije, fond Osebna zbirka Izidorja Cankarja (AS 1660), f. 8. Zanimivo, da je slovensko komunistično vodstvo gledalo nekoliko drugače na avstrijsko vprašanje. Tako je Edvard Kardelj po moskovski konferenci oktobra 1943 obnovitev avstrijske države ocenil kot pozitivno, četudi bo ta kapitalistična. Menil je, da je bistveno z Avstrijo vzpostaviti take odnose, da je ne bo mogoče izrabiti za velikonemške cilje in kot odskočno desko proti Sloveniji oziroma Jugoslaviji (Janko Pleterški: Odnos Slovenije (Jugoslavije) do avstrijskega vprašanja, državne pogodbe in člen 7 v posameznih momentih zgodovinskega dogajanja. V: Avstrija in njeni Slovenci 1945-1976. Ljubljana 2000, str. 19-20.

³⁸ Oton Habsburški je kasneje sicer trdil, da to ni bila njegova, temveč ameriška ideja (Stephan Baier-Eva Demmerle: Otto von Habsburg : die autorisierte Biographie. Dunaj 2002, str. 160-164).

³⁹ Keyserlingk, Austria in World war II, str. 8-9.

predstavljalo osrednjega problema tedanje dobe. Zasenčila so ga, seveda poleg najbolj primarnega cilja, to je zmage protihitlerjevske koalicije in z njo povezane osvoboditve izpod okupatorske oblasti, predvsem prizadevanja za spremembo zahodne in severne meje. Kljub temu lahko ugotovimo, da je v nekaterih obdobjih vendarle obstajala določena negotovost v zvezi z obnovo Jugoslavije, ki je na površje naplavila tudi alternativne srednjeevropske načrte za ureditev državno-pravnega okvira Slovenije. V tedanjem kontekstu so bile te zamisli dejansko precej bolj aktualne kot se morda zdi iz današnje perspektive. Za uravnoteženo umestitev v tedanje dogajanje kljub temu ne gre spregledati dejstva, da je bil srednjeevropski načrt vedno mišljen le kot alternativa in je jugoslovanski državni okvir ostajal temeljna usmeritev v slovenski politiki. Njihov tedanji pomen zamegljuje predvsem dejstvo, da je šel kasnejši razvoj dogodkov v povsem drugo smer, pa naj si bo to glede usode zahodnih načrtov o Srednji Evropi, kot tudi dejstva, da so nosilci tovrstnih slovenskih predlogov izgubili možnost zastopati slovenske interese pred mednarodno javnostjo.

To vlogo je namreč prevzelo slovensko oziroma jugoslovansko partizansko gibanje, ki pa je takšne načrte seveda odločno odklanjalo, čeprav so se, ko še ni bilo mednarodno priznано, pojavljale nekatere nejasnosti v zvezi s stališčem Komunistične partije Slovenije (KPS) do državnopravnega položaja Slovenije, ker se do tega vprašanja do prvega zasedanja Avnoja v Bihaču konec novembra 1942 še ni dokončno opredelila. Decembra 1942 pa je bilo na seji centralnega komiteja KPS sprejeto jasno stališče, da "KP ni za nekakšno "srednjeevropsko republiko", ampak za bratstvo in slogo jugoslovanskih narodov, za novo, na osnovi samoodločbe zgrajeno Jugoslavijo".⁴⁰ S tako odločitvijo so zavrnilo govornice, ki so se v tem času med nasprotniki partizanskega gibanja pogosto pojavljale, da je "KP za srednjeevropsko republiko z Nemci in Italijani, v kateri se bo slovenski narod utopil". S tem v zvezi je zanimivo razmišljanje zgodovinarja Frana Zwittera z začetka leta 1942 v razpravi Zunanjepolitična orientacija Slovencev: "A tudi v primeru, da bo prišlo do radikalne revolucije, moramo zlasti v Nemčiji računati s poskusom nacionalistične reakcije ali vsaj prikritega usvajanja nacionalističnih tendenc. Pri nas tega problema pač ne bo več in bi nas utegnile ogroziti le nacionalistične tendence naših sosedov. Zato bi se morali tudi v socialistični Evropi izogibati srednjeevropskim in podonavskim koncepcijam in bi slovansko-vzhodnoevropska enota tudi v njej ne izgubila svoje aktualnosti."⁴¹ V kolikšni meri so bile take srednjeevropske pobude, ki so bile povezane s pričakovanjem izbruha revolucije v Nemčiji med slovenskimi komunisti v času do dokončne odločitve za jugoslovanski državni okvir zares aktualne, je zaradi skromnega števila neposrednih virov težko natančno presoditi.

V celoti gledano, med Slovenci v času 2. svetovne vojne ne moremo govoriti o posebej razviti potrebi za povojno povezovanje v srednjeevropskem prostoru. Na podlagi predhodnih zgodovinskih izkušenj ter dejstva, da so prav iz tega prostora prihajali napadalci, to v tistem času niti ni bilo tako nenavadno in je pojem Srednje Evrope v določenem kontekstu lahko imel celo negativen prizvok.

⁴⁰ Jesen 1942 : Korespondenca Edvarda Kardelja in Borisa Kidriča. Ljubljana 1963, dok. št. 207, str. 558, Poročilo Edvarda Kardelja 14. 12. 1942 Josipu Brozu Titu.

⁴¹ Fran Zwitter: Zunanjepolitična orientacija Slovencev. V: Slovenski zbornik 1942. Ljubljana 1945, str. 30.

 Bojan Godeša

 THE PROJECTS FOR CENTRAL EUROPEAN INTEGRATION BETWEEN 1918 AND 1945
 AND THE SLOVENES

 S u m m a r y

After the First World War, in accordance with the Versailles project of the reshaping of Europe, new national states emerged in the lands between Germany and the Soviet Union. These were modelled on the French national state and characterised by centralism, unitarianism and statism. However, the principle of a national state which substituted the supranationalist, universalist model of the disintegrated multiethnic Habsburg Empire did not resolve the Central European problems. With many being aware of the need for cooperation in Central Europe, a whole series of different projects for Central European integration emerged between the two world wars, but they never materialised. Whilst the majority of the Central European leaders saw their ideal in good relations between neighbouring countries, the most they could envisage in terms of association were partial alliances modelled on the Little Entente.

When the Second World War broke out, the realisation crystallised in Western Europe that a new value system had to be built on the ruins and mistakes of the Versailles order, which would provide a basis for a post-war reshaping of Europe.

In 1941, in the light of historical revisionism, experts in Great Britain assessed that a Danube federation, based on the pre-1918 constitutional structure, provided the most suitable solution to the Central European question. However, due to the opposition from the Soviet Union and the leaders of the states which succeeded the Habsburg Empire (the Poles and the Czechs, in particular, but also the Slovenes) these ideas never became prominent in the political deliberations on the Central European question.

Except for the participation in the Paneuropean Movement of Count Coudenhove-Kalergi and the idea of a Danube-Balkan federation (Sudoba) by the communist Dragotin Gustinčič, no projects on the Central European associations with Slovenia as a separate entity can be found among the Slovenes before the beginning of the Second World War. In response to the Western European projects of founding a Danube federation, in which the central role would be played by Austria, two Central European proposals emerged in the Slovene Catholic camp, with a view to resolving the Slovene national question. The Slovene People's Party leadership supported the so-called "British" project, whilst Lambert Ehrlich, a priest and the leader of the Straža (Sentinel) student organisation, promoted that of Intermarium. On the basis of Toynbee's idea from 1915, and as a counter-balance to the Austrian role in a possible new European order, a project of founding an autonomous Slovene state in the hinterlands of Trieste emerged. Apart from the Slovene ethnic territory this state would encompass the whole of Istria, as far as the Alti Tauri. It would act as an economic, transportation and cultural link between Western, Central and Eastern Europe and the Balkans, under international supervision and with guaranteed neutrality. Ehrlich's proposal, on the other hand, envisaged a confederation between the northern and southern Slavic states: Poland, Bohemia, Slovakia, Slovenia, Croatia, Serbia and Bulgaria, which would link the lands between the Baltic, Adriatic, and Aegean seas.

Although the two Slovene projects played a certain role when they first emerged, they became irrelevant after the Second World War, along with other western European projects for the reshaping of Central Europe which failed to materialise.

Throughout this period, the main objective of Slovene politicians was a united Slovenia (Zedinjena Slovenija) within a federal Yugoslav state. On the whole, one can therefore hardly speak about a particularly strong interest among Slovenes in international association on the Central European territory, in the period between 1918 and 1945. For the Slovenes, considering their historical experience and the fact that, previously, aggressors came from this very area, the concept of Central Europe even had a negative note.

